

SÁRKÖZI MÁTYÁS
Magyar írók magyar írókért

Többen vizsgálták már behatóan előttem a nyugati magyar irodalmat: óvatos bátorsággal a régi rossz időkben is Pomogáts Béla és Bélády Miklós, külföldön pedig elsősorban Czigány Lóránt és Borbándi Gyula. 1988-ban vita folyt a jelenségről az Élet és Irodalom hasábjain, ami arra készítette Czigány Lórántot, hogy épp egy Cs. Szabó Lászlóról szóló esszéje során fejtsse ki vonatkozó véleményét, sőt: különvéleményét. A vitában résztvevők úgy látták, hogy a „nyugati magyar irodalom” nem kategóriameghatározó elnevezés, ilyen tulajdonképpen nincs, csak Nyugaton élő és magyar írók vannak. Czigány Lóránt azonban rámutatott egy evidens tényezőre, ami jellegében alapvetően különítette el a nyugatiakat a hazaiaktól. Ez pedig – a tárgyalt időszakra, tehát 1990 előttre vonatkoztatva – az, hogy akkor Magyarországon és a környező úgynevezett szocialista országokban az irodalom intézményrendszere állami dotációval működött, központi csúcsszervekkel, tehát kizárta, ami az államnak nem tetszett, írókat hallgattatott el, míg eközben a nyugati irodalom autonóm volt, önerejéből építkezett, és értékrendjét tágasan értelmezett konszenzus határozta meg. Itt tért rá Czigány Lóránt *A mi Kazinczyink* című írásában Cs. Szabó László arbiteri szerepére. Véleménye szerint hiába igaz, hogy az irodalom köztársaság, ahol csak a művek súlya számít, az egészséges irodalmi élet mindig tekintélyelvű volt: kellenek tekintélyek, akik segítenek kialakítani a kánont, s ilyen tekintélynek lehetett tekinteni Nyugaton Cs. Szabó Lászlót vagy Szabó Zoltánt.

Nos, a korszak sokszínű nyugati magyar irodalmának részletes bemutatása helyett azt tekintem most át, hogy miként segítették a külföldiek az elhallgatott és elhallgattatott hazai íróitársakat 1965 és 1990 között. Előtte azonban érdemes számba venni, miféleké voltak ezek a hazájuktól távol került, nyelvi közegükön kívül élő és alkotó írók.

Idősebb nemzedékük tagjai közül számosan már Magyarországon megalapozták ismertségüket vagy elismertségüket: Márai Sándor, Zilahy Lajos, Szélpál

Árpád, Lesznai Anna, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Határ Győző, Faludy György és mások. Az 1947–49-es emigránsok és az 1956-os menekültek sorából viszont olyan fiatalok kerültek ki – igen sokan –, akik vagy csak szárnypróbálgatók voltak távozásuk előtt, vagy éppenséggel Nyugaton kezdtek el írni és publikálni. Cs. Szabó László így kiáltott fel – kissé rémülten – egy 1957 elején a Látóhatár által közölt, *Húszévesek* című cikkében: „Ezer író Nyugatra tart!” Ám így folytatta: „Azt hittem, idegenek leszünk egymásnak. Ehelyett szinte fiatalkori hasonmásainkkal találkoztunk.”

Az egyszerűség kedvéért meglehetősen szakmatlan szelekciós módszerhez folyamodom: megélhetési források alapján próbálom feltérképezni a nyugati magyar irodalom gócait. Ugyanis tényező volt e gócok kialakulásában, hogy hol működtek magyarul rádió-szerkesztőségek, s az is, hogy hol volt kereslet egyetemi oktatók iránt.

A londoni BBC magyar osztályán már a második világháború idején ott dolgozott Tábory György, Ignóus Pál, Körmendi Ferenc és Mikes György (már-mint az angliai humoros író: George Mikes), majd 1945 és 1947 között Pálóczi Horváth György, 1951-től haláláig Cs. Szabó László; a forradalom leverésének menekülteivel pedig Határ Győző, Szász Béla, Siklós István és jómagam. Az amerikai pénzen működtetett Szabad Európa Rádióknak köszönhető polgári életnívóját három kiemelt státusú külföldi levelezője: Olaszországban, majd Amerikában Márai Sándor, Londonban Szabó Zoltán és New Yorkban Kovács Imre; a müncheni központban dolgozó szerkesztőként, elbocsátásukig Horváth Béla és Vámos Imre, adásvezető rendezőként a költő Bikich Gábor és nosztalgia-rovatával a veterán Indig Ottó. A regényíró Halász Péter az évek során volt a SZER-nél tudósító, végül osztályvezető-helyettes is, Csokits János ott lett rádiós, majd átszerződött a BBC-hez. A rádió kulturális rovata alkalmi keresethez juttatta a párizsi Albert Pált, Londonban Czigány Lórántot, olykor András Sándort is. A német Deutsche Welle rádió magyar részlegén dolgozott Kölnben a versei mellett sikeres színdarabjáról ismert Csiky Ágnes Mária, a vatikáni magyar adásnál, Rómában a jezsuita lírikus Szabó Ferenc.

Meghatározó jelentősége volt annak, hogy a Szabad Európa alkalmazta Borbándi Gyulát, aki ilyenformán felvirágoztathatta az emigráció talán legfontosabb irodalmi folyóiratát, az Új Látóhatárt. Borbándi az adásokban elhangzott kulturális és iro-

Az előadás a Tokaji Íróklub tavalyi, *Eltitva és elfelejtve* című konferenciáján hangzott el.

dalmi anyagból is válogathatott közölni valót havi kiadványa számára. A BBC-nek pedig abban volt fontos szerepe, hogy működhessen Londonban az ottani magyar értelmiség Czigány Lóránt, valamint a rádió magyar részlegét vezető Siklós István által alapított klubja, a Szepsi Csombor Kör, amelynek irodalmi estjein a magyar adás munkatársai voltak a felolvasók, s bizonyos kerekasztal-beszélgetéseket vagy fontos rendezvényeket az adás átvett közvetítésre.

London általában fontos góca volt a magyar emigrációnak. Egy ottani irodalmi est közönségét számba véve egyszer szomorú emigráció-történeti jelenségeként regisztráltam, milyen hiátust okoztak a menekülthullámok a magyar intellektuális középosztály berkeiben, ugyanis a Nyugat három fontos alakjának közvetlen leszármazottai ültek az első sorban: Schöpflin Aladár fia, az író Schöpflin Gyula, Ignotus fia, a Külföldi Magyar Írószövetséget vezető Ignotus Pál, és Fenyő Miksa fia, Fenyő György. S végtére magamat is hozzájuk sorolhattam, a Nyugat ezüstkorának költője: Sárközi György fiaként.

A nyugati magyar írók és költők földrajzi szóródása tekintetében az egyetemi álláslehetőségek is szerepet játszottak. Így került például András Sándor, Aczél Tamás, Makkai Ádám vagy Baránszky László az Egyesült Államokba, Vitéz György, Kemenes Géfin László és Faludy György Kanadába, Gömöri György Cambridge-be, Békés Gellért a Vatikánba, Karátsón Endre Lille-be, Kibédi Varga Áron Amszterdamba, Ferdinandy György meg egyenesen a világ végére: Puerto Ricóba. Lökkös Antal, Domahidy András és Kabdebó Tamás egyetemi könyvtárosként biztosította megélhetését, utóbbi még Guyanában is volt könyvtár-alapító, mielőtt Írországból költött ki. Egy kézen megszámolható, hány nyugati magyar író élt meg mellékfoglalkozás nélkül, csupán írásból, lapszerkesztésből. Talán két németül is piacképes bécsi: Monoszló Dezső és Sebestyén György. Méray Tibor pedig eltökélt igyekezettel tette rentábilissá az Új Látóhatár mellett másik legfontosabb emigráns irodalmi orgánomot, a párizsi Irodalmi Újságot, amelynek a szerkesztőségében még a segéderőként működő Enczi Endre írónak is tudtak szerény jövedelmet biztosítani, igaz, amerikai pénzek igénybevételeivel. A harmadik lap, az avantgárd szellemét ébresztgető szintén párizsi Magyar Műhely két alapítója: Nagy Pál és Papp Tibor béréből és szakmai összeköttetéséből élt, nyomdai fényszedőként dolgoztak. Chicagóban utazási irodája jövedelméből tartotta el Szivárvány című folyóiratát a

költő Mózsi Ferenc. Volt a nyugati magyar írók között szerencsés flótás: az angliai Nyíri János nyugalmas alkotónapjait élethosszan biztosította, hogy feleségül vett egy gazdag angol lányt, s volt ágrólszakadt is, mint a párizsi Keszei István, aki nyomorogva írta tehetséges költeményeit.

Megkülönböztette a nyugati magyar irodalmat a hazaitól az is, hogy a Nyugaton élő literátorokra, kire erősebben, kire csak érintőlegesen, hatott a befogadó nemzetük kultúrája. Úgy érzem, hogy Karátsón Endre, Nagy Pál és Papp Tibor kiforrottabb prózája franciás, Ferdinandy György emigrációja első évtizedében francia nyelvű írásaival is kezdte elismert író rangját kivívni, András Sándornak az Új Látóhatár novellapályázatán nyertes írása tipikus beat-irodalom, és az általa is alapított washingtoni irodalmi lap, az Arkánium jellegén az amerikai szabadosság hatása érződik. A Stockholmban könyvkiadói szerkesztőként dolgozó Thinsz Gézára a modern svéd líra hatott, s Kemenes Géfin László oly sikeresen vezette be költészetébe a magyar irodalomban annak előtte nyomdafestéket nem tűrő szavak szabad használatát, hogy ebben később hazai követői termettek.

A nyugati magyar irodalomnak mint entitásnak 1989 óta vége, ma már valóban nincs ilyen, legfeljebb külföldön élő magyar írók vannak.

A kádári kemény diktatúra és megtorlás éveiben, tehát 1956 és 1963 között a nyugati írók sokat tettek az üldözöttekért. Az európai értelmiség kiválóságait mozgósították tiltakozásra, elősegítették a bebörtönzöttek vagy elhallgatottak, például Déry Tibor műveinek külföldi kiadását magyarul vagy világnyelven. Az egyik legnevezetesebb eset az volt, amikor 1957-ben Ignotus Pál és Faludy György megkérték Koestler Artúrt, hogy jelenlétükben, azon nyomban hívja fel barátját, Lord Bertrand Russell-t, az irodalmi Nobel-díjas filozófust: telefonáljon Hruscsovnak, hogy nem megy el a Békevilágtanács moszkvai találkozására, ha nem utasítják Kádárt két fiatal író: Gáli József és Obersovszky Gyula halálos ítéletének megváltoztatására. A két politikai elítélt így életben maradt, és 1963-ban amnesztiával szabadult.

Az egyik történet Weöres Sándor nagyjelentőségű kötetének, a *Tűzkút*nak kettős kiadásáról szól. Leghitelesebben Domokos Mátyás *Leletmentés* című, 1996-os esszégyűjteményének egyik fejezete nyomán mondhatom el.

1964-ben egyszerre két helyen, Párizsban és Budapesten jelent meg a *Tűzkút*. A kommunista irodalom-

politika szemében Weöres Sándor volt a megtestesült reakció. Nem szolgálta a szocialista társadalom építését. Még állásából, az Akadémiai Könyvtártól is elbocsátották. Hogyan? Ezt Bata Imre írta le visszaemlékezésében: az olasz nagykövét meglátogatta az intézményt, kalauzolását Weöresre bízta. Ő a raktárban megmutatta a nyugati diplomatának gróf Zrínyi Miklós 1650-ben írt hadászati művének, a *Vitéz hadnagynak* a kéziratát. Idegen hatalom képviselőjének hadiértékű dokumentumot szolgáltatott ki – hangzott az elbocsátás indoklása. Feleségét, Károlyi Amy költőnőt is menesztették az Athenaeum Kiadótól.

Weöres a hallgatás éveiben is írt – a fiókjának. 1962-re összegyűlt egy kötetnyi költeménye, ennek a verseskönyvnek szánta a *Tűzkút* címet. Az anyagot beadta a Szépirodalmihoz, ahol a lektor így véleményezte: „a válogatás európai méretekben is jelentős költői erőről, tehetségről tesz tanúságot, de filozófiai, történelmi álláspontjában mélységesen ellene mond a mai politika alapjául szolgáló világszemléletnek. Vannak feloldó, mélyen emberi hangjai is, hisz az Emberben és elítéli a fasizmust. Mindazonáltal a kötet kiadását nagyon gondosan kell mérlegelni. Talán korlátozott példányszámban lenne lehetséges.”

A kéziratot Domokos Mátyás vitte vissza szégyenkezve Weöresnek, aki beadta azt a Magvetőhöz. A kiadás terve ott is megfeneklett.

1963 volt az első év, amelynek során a magyar művészértelmiség kikukkanthatott az átkozott Nyugatra, kiváltható volt a hetvendolláros turistaútlevél. Weöres Sándor Párizsba utazott, és ott találkozott az emigráns Magyar Műhely szerkesztőivel, akik elhűlve hallgatták a *Tűzkút* kálváriájáról szóló beszámolóját. Elhatározták, hogy ha a költő belegyez, és a pénz összekalapozható, kinyomtatják a verseskönyvet. Weöres szóbeli hozzájárulását adta. Mint a párizsi folyóirat később Budapestre hazatelepült társalapítója, Parancs János Domokos Mátyásnak elmondta, a kiadás költségeit a munkatársak adták össze, továbbá a hollandiai értelmiség 1951 óta működő szervezete, a tokajihoz hasonló tanulmányi napokat szervező Mikes Kelemen Kör. A könyv megjelent. Weöres Sándort azonnal berendelték az illetékes hivatalba, és nyilatkozat közzétételére kényszerítették. A szöveg így kezdődött: „Meglépetéssel és megdöbbenéssel értesültem, hogy a párizsi és hollandiai magyar írók társasága, a Magyar Műhely kiadta új verseim gyűjteményét, anélkül, hogy szerződést kötöttünk volna. Tavaly

nyáron Nyugat-Európában utaztam, és új verseim gépírási gyűjteményét emlékül adtam párizsi kollégáimnak. Olvasásra, esetleg szemelvényes fordításra, de nem magyar nyelvű kiadás céljából. Lehet, hogy a kiadással örömet akartak szerezni: talán úgy vélték, hogy a könyv itthon nem juthat nyilvánosság elé. Azonban a kötet sajtó alatt van a Magvető Könyvkiadónál, szabályos szerződés alapján, amelynek a jogtalan külföldi editio váratlan és törvénytelen konkurenciát jelent.”

Mint Parancs János visszaemlékezett: minden előre meg volt beszélve, megállapodtak abban is, hogy a költő a saját védelmében azt nyilatkozta, amit szükségesnek és elkerülhetetlennek érez. A csel sikerült. A Magvető kényszeredetten, de kinyomtatja az elfektetett versgyűjteményt, hosszú évtizedek legjelentősebb magyar költői teljesítményét.

Nyugati és hazai írók kapcsolatát illusztráló második példám Illyés Gyula *Szellem és erőszak* című, 1978-as nemzetpolitikai tanulmányáról szól. Pomogáts Béla a Rubicon történelmi magazin hasábjain 2008-ban, *Érdekek védelmében – Az emigráció küldetéséről* cím alatt részletezte a történeteket. Mint rámutatott: a nyugati magyar nyilvánosság több alkalommal is képes volt korrigálni a hazai nyilvánosságban érvényesülő cenzúra fonákságait. Még az ország elismerten első tekintélyének számító Illyés Gyulát is cenzurális eljárás sújtotta, amikor a *Szellem és erőszak* fejezeteiben bírálta merete a szomszéd országok kisebbségi politikáját.

A könyvecske tartalmát az író leánya, Illyés Mária így foglalta össze: „A nemzeti érzés, a határon túli magyarok sorsa, az anyanyelvhez való jog, a nacionalizmus és a hazafiság közötti különbség, az első és második világháború utáni békék igazságtalan hátrányozása a kötet témája.” A könyvet, Csoóri Sándor javaslatára, valószínűleg figyelmetlenség vagy félreértés révén sikerült a Magvetőnél megjelentetni. De már a könyvesboltokba se jutott el. A hatalom észbe kapott, és bevonta a kiadványt. A mélységesen csalódott szerző, Illyés Gyula kért néhány példányt. Juttattak számára húsz darabot, de mindegyikbe ez volt vastagon belepécsettelve: „Műszaki példány. Nem terjeszthető”. Nagy Károly amerikai egyetemi tanár, az Anyanyelvi Konferencia egyik alapítója járt akkoriban Budapesten, zsebre vágott egy kötetet és eljuttatta Münchenbe, az Új Látóhatár nyomdáját vezető Molnár József hajdani parasztpárti politikus kezébe. Molnár nyomdájára, ahonnan a folyóirat számai mellett magyar

emigráns írók műveinek egész sora került ki, ismert volt az igényes munkájáról. Sikerült a *Szellem és erőszak* Magvető-kiadványát tökéletesen lemásolni, címlapjának a színeit pontosan eltalálni. A könyvet kinyomtatták és széles körben terjeszteni kezdték, bejuttatták Magyarországra. A bevont *Szellem és erőszak* váratlanul, megsokasodva tűnt fel Budapesten.

A magyar kulturális hatalmasságok sokáig gondolkodtak, hogy ilyenformán mi a teendő, de 1988-ban – amikor már végét járta a diktatúra – kihozták a raktárból a szerencsére nem bezúzott, csak elfektetett példányokat, és – tíz év késéssel – a hazai eredeti változat is kapható lett, a Magvető Kiadó „Gyorsuló idő” sorozatának közismert köntösében.

Idővel minden világirodalomnak elkövetkeznek a végnapjai, így történt ez a szovjet impériummal is. A végjátékot, a felbomlást lazulás előzte meg. A magyar, lengyel és csehszlovák értelmiség új, másként gondolkodó nemzedéke radikalizálódott. 1968-ban Moszkva még közös katonai beavatkozásra adhatott parancsot a prágai tavasz letérésére, s ez a lépés sok magyar kommunistát ábrándított ki az eszme szovjet típusú válfájából. Ez történt Petri György nagy tehetségű ifjú költővel is. Már az első kötete, az 1974-es *Körülírt zuhanás* megjelenése után mellőzés, majd szilencium lett a sorsa. 1977-ben ő is a csehszlovák Charta-mozgalommal szolidáris nyilatkozat harmincnégy magyar értelmiségi aláírója között volt. 1981-ben megjelentek a titokban sokszorosított magyar szamizdat-kiadványok, amelyek között az első verseskönyv Petri György *Örökhétfő* című, 940 példányban szitanyomással sokszorosított kis kötete volt, benne bátor politikai költeményekkel. Kálmán C. György írta Petriről, hogy „kivívta a saját szólásszabadságát”. A költő kétsorosban válaszolta meg a saját kérdését, hogy börtön-e Magyarország. „Cipőmre nézek: fűző benne! Nem lehet, hogy ez börtön lenne.”

A házilag sokszorosított szamizdat-kiadványokból, így a szamizdat-folyóirat, a *Beszélő* számaiból is elég

volt alkalmanként egyet-egy Nyugatra csempészni, ott azonnal százsámra fénymásolták mindegyiket, s visszajuttatták a példányokat az országba. Petri György bátor költészete, brechti humorával, magas intellektusú gondolatiságával, irodalmi értékével kivívta a nyugati magyar írók elismerését és rokonszenvét. A hollandiai Mikes Kelemen Kör évente adományozta az irodalmi díját, minden esztendőben más

Roham a Jägerzeile barikádja ellen

nyugati kritikust kértek fel a jutalmazott személy kiválasztására. 1988-ban nekem jutott a megtisztelő feladat, az, hogy az őszi tanulmányi napok irodalmi estjének bevezetőjeként, kihirdessem választottam addig titokban tartott nevét, s elmondjam a laudációt. Petri György így kapta meg élete első

irodalmi díját, amit 1990-ben azután a József Attila-díj, 1996-ban pedig a Kossuth-díj követett. Költeményeit már az 1980-as évek legvégén fordítani kezdte németre Hans-Henning Petzke, angolra Gömöri György és bennszülött fordítótársa, Clive Wilmer, s a sokáig elhallgattatott, mellőzött Petri 1989-ben részt vehetett az Európa Gyermekei elnevezésű londoni felolvasóesten, ahová nyolc országból hívtak meg egy-egy jeles költőt.

A három talán legfrappánsabb példával igyekeztem illusztrálni, hogyan érték el a nyugati magyar írók, hogy elhallgattatott hazai társaik szava mégse vesszen el a pusztaságban, hogy jelentőségük kellően kidomborodjék, és a rezsím kénytelen-kelletlen kvázi visszahelyezze őket az elfogadottak közé.

1989 azután meghozta a nagy világtörténelmi változást, a hazai és kelet-közép-európai magyar irodalom teljes szabadságát is. „A mór megtette kötelességét, a mór mehet” – megszűntek a nyugati magyar irodalmi folyóiratok, magyar rádióadások, befejezte tevékenységét a londoni Szepsi Csombor Kör. Az egyre hajlottabb korú külföldi magyar írók közül néhányan hazaköltöztek, mások hazajárnak, műveik most már szerves részei a hazai termésnek, s e szerint fogja őket értékelni az irodalomtörténet.